

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОЗНАКИ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ

СИНЕГУБОВ Олег Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ
УДК 347.122(477) (045)

В данной статье определяется понятие, раскрывается суть и содержание личных немущественных прав детей, выявляются признаки. Исследуются развитие и становление понятийного аппарата.

Ключові слова: поняття, ознаки, зміст, особисті немайнові права, діти.

Проблема прав дитини є однією з найважливіших проблем сучасного суспільства, тому поступово, шляхом проведення низки наукових досліджень та співпраці різних країн світу, така правова категорія, як «дитина», набула нормативного закріплення спочатку на світовому рівні, а згодом й у національному законодавстві України. Конкретизація прав неповнолітньої особи та прагнення створити дієвий механізм їх захисту привело вчених та громадських діячів до думки про необхідність виділення прав дитини в окрему категорію. Як наслідок, сучасне законодавство України віддає перевагу пріоритету прав дитини, їх забезпеченню та здійсненню, що в свою чергу викликає підвищений теоретичний та практичний інтерес до дослідження правової природи особистих немайнових прав дитини, а також сприяє обміркуванню тих фундаментальних особливостей і властивостей, що відображають їх внутрішній зміст та структуру.

Метою даної статті є визначення поняття, розкриття сутності та змісту, виявлення ознак особистих немайнових прав дітей.

На сьогоднішній день права дитини виступають важливим інститутом, за допомогою якого регулюється їх правовий статус, визначаються способи і засоби впливу на них, межі вторгнення в їх особисту сферу, встановлюються юридичні гарантії реалізації та захисту прав і свобод неповнолітніх. Проте, лише з прийняттям Сімейного кодексу України, вперше з'явилися норми, що регулюють особисті немайнові права дітей, які до цього часу існували лише в контексті правовідносин батьків та дітей, і дитина при цьому виступала виключно об'єктом батьківської турботи. Нині, на законодавчому рівні, дитина розглядається як самостійна особистість, яка наділена правом і здатна тією чи іншою мірою до самостійного його здійснення та захисту.

Дослідженню поняття немайнових прав дитини, на відміну від фізичних осіб взагалі, у цивілістичній доктрині приділено значно менше уваги. Зокрема, одним із комплексних наукових досліджень, що містить визначення особистих немайнових прав дитини, є праця Л.О. Ольховик, яка під особистими немайновими правами дитини розуміє природні, невід'ємні права, що виникають з приводу немайнових благ, позбавлені економічного змісту та грошової оцінки, тісно пов'язані з особою носія, індивідуалізують її, не передаються і не відчужуються, мають специфічні підстави виникнення та припинення, строковий характер, належать усім без винятку батькам і дітям у рівному обсязі, захищаються бать-

ками та регулюються Цивільним та Сімейним кодексами України [1, с. 833].

Разом із тим, таке визначення не відображає саму специфічність цих прав, яка пов'язана з особливим правовим статусом суб'єкта. Досить не визначеною є вказівка на те, що «особисті права дитини ... належать усім без винятку батькам і дітям у рівному обсязі, захищаються батьками ...», оскільки батьки можуть лише забезпечувати та здійснювати захист прав своїх дітей, а не володіти ними [2, с. 59]. Обсяг прав теж є різним, оскільки діти можуть належати до різних соціальних груп, завдяки яким законодавчо регламентовано їх правовий статус (наприклад, діти-інваліди), що в свою чергу, впливає на обсяг прав дитини, що безпосередньо кореспондуються у права та обов'язки її батьків. Що є досить суттєвим під час здійснення суб'єктивних особистих немайнових прав таких дітей.

У законодавстві особисті немайнові права дитини трактуються як особисті немайнові права фізичної особи, яка не досягла повноліття і характеризуються її психологічною та фізіологічною незрілістю. Зміст такого визначення заслуговує на увагу, проте воно містить ряд положень, які є дещо спірними. Зокрема, що стосується психологічної та фізіологічної незрілості дитини.

Зрозуміло, що стан зрілості не з'являється в людини зненацька й одразу, а залежить від природної схильності, генетичного досвіду та способу її життя, а також формується під впливом ціннісних орієнтацій і відносин, що складають ядро особистості, в тому числі і дитини. Отже, зрілість дитини – це складова високого розвитку її психічних функцій незалежно від віку, яка характеризує високий рівень розвитку сенсорних, інтелектуальних та емоційно-вольових процесів, що, у свою чергу, забезпечує високий рівень функціонування індивіда, його готовність аналізувати і усвідомлювати події і явища зовнішнього світу. Тобто, якщо говорити з позиції права, то мова йде про дієздатність особи, коли особа усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними.

Натомість, фізіологічна незрілість стосується фізичної міцності особи, яка фор-

мується з урахуванням фізичних особливостей організму людини та її фізичного розвитку, і аж ніяк не може характеризувати дитину як суб'єкта особистих немайнових відносин.

З цього приводу слушною є позиція Б.Г. Ананьєва, який констатує, що «настання зрілості людини як індивіда (фізична зрілість), особистості (громадська), суб'єкта пізнання (розумова зрілість) і праці (працездатність) у часі не співпадають, і подібна гетерохтонність зрілості зберігається у всіх формаціях». [3, с. 262]. Г. Олпорт взагалі припускав, що дозрівання людини – це безперервний процес становлення, який триває все життя. Він бачив якісну різницю між зрілою та незрілою особистістю. Поведінка зрілих суб'єктів функціонально автономна і мотивована усвідомленими процесами. Поведінка незрілих осіб, навпаки, спрямовується неусвідомленими мотивами, які витікають із переживань дитинства [4, с. 124].

Як наслідок, особисті немайнові права дитини не можуть характеризуватися психологічною та фізіологічною незрілістю.

Цікавою видається позиція Л.В. Красицької, що особисті немайнові права дитини – це суб'єктивні права, які належать дитині з моменту її народження або за законом, мають особистий характер, направлені на її повний та гармонійний розвиток, формування дитини як особистості та її підготовку до самостійного життя в суспільстві [5, с. 335]. Хоча таке визначення позбавлене деяких суттєвих ознак особистого немайнового права дитини.

Тому, беручи до уваги, що дитина є самостійною особистістю, яка наділена притаманним лише їй комплексом прав, і з метою формулювання поняття особистих немайнових прав дитини, відправною точкою повинно бути дослідження та виокремлення основних ознак особистих немайнових прав неповнолітньої особи. Адже постає питання: «Що ж розуміти під особистими немайновими правами дитини, та які з наданих їй прав підпадають під цю категорію».

Варто відзначити, що усі дослідники єдині в тому, що ознак особистих немайно-

вих прав є декілька, оскільки однієї універсальної ознаки, характерної для цього виду суб'єктивних цивільних прав, виокремити неможливо. Так, К. Флейшиц [7, с. 5-14], З.В. Ромовською [8, с. 8-10], В.Л. Суховерхим та Л.О. Красавчиковою [9, с. 8], В.А. Жакеновим [10, с. 9], М.М. Малєїною [11, с. 60] та М. Мікуліною [12, с. 166] у різний час було запропоновано класифікації особистих немайнових прав, в основу яких було покладено особливості самого об'єкта. Зрештою, результати їх плідних досліджень, в тій чи іншій мірі, знайшли своє відображення в ст. 269 ЦК України, в якій встановлено, що ознаками особистих немайнових прав є: а) належність кожній фізичній особі; б) моментом їх виникнення є народження чи інший юридичний факт, вказаний у законі; в) відсутність економічного змісту; г) тісний зв'язок із фізичною особою; ґ) неможливість відмовитися або бути позбавленим цих прав; д) довічне володіння фізичною особою цими правами.

Таким чином, шляхом доктринального дослідження кожної ознаки, притаманної особистим немайновим правам, вбачається можливим виокремити та деталізувати ознаки особистих немайнових прав дітей. З обов'язковим урахуванням тих особливостей, які відобразатимуть їх сутність.

Так, Р.О. Стефанчук правомірно відзначає, що найбільш суттєвими рисами особистого немайнового права є саме особистісність і немайновість. При цьому «немайновість» полягає у тому, що дане право позбавлене економічного змісту, тобто не може бути оцінене точно в будь-якому матеріальному еквіваленті. Тоді як «особистісність» даного права проявляється у тому, що воно належить особі, як безпосередньому носієві даного блага і не може бути відділено від неї, внаслідок чого не підлягає відчуженню [12, с. 56].

Більш того, такі поняття як особистісність і немайновість, як основоположні ознаки особистих немайнових прав, узагальнюють в собі такі ознаки досліджуваних прав, як: особистий характер цих прав; невіддільність особистих благ від особи носія; відсутність економічної цінності, економічного змісту, неможливість визначення

грошового еквівалента; невідчужуваність від особи їх володільця; неекономічність; позаекономічну природу тощо. Водночас ведучи мову про «немайновість» як характерну ознаку особистих немайнових прав дітей, доречним є, на нашу думку, використовувати термін, закріплений у ст. 269 ЦК України, а саме: відсутність економічного змісту.

Крім того, притримуємося позиції Р.О. Стефанчука, що особистісність і немайновість повинні застосовуватись не окремо, а лише в сукупності [12, с. 57]. Так як є важливими складовими частинами визначення особистих немайнових прав, адже досліджувані права не можуть бути одночасно і особистими і майновими або немайновими та неособистими. Зрештою, шляхом такої юридичної тавтології вони будуть позбавлені свого смислового навантаження.

Водночас можна стверджувати, що особисті немайнові права дитини позбавлені матеріального (майнового) змісту. А їх особистісність проявляється, насамперед, у нерозривному зв'язку особистого немайнового блага (життя, здоров'я, свободи пересування тощо) з особою носієм – дитиною. Адже особисті немайнові права належать усім без винятку фізичним особам незалежно від віку, дієздатності та інших обставин. Тому погоджуємося з думкою М. Мікуліної, що особистісний – це усе, що стосується когось-небудь як особистості, індивідуальності; пов'язаний із виявом чиїх-небудь особистих, індивідуальних рис, особливостей. Власне фундаментальність та непорушність особистих немайнових прав особи свідчить про нерозривний зв'язок з особою носієм, тобто невіддільність від особи носія цих прав [12, с. 166].

Власне нематеріальні блага дитини є невід'ємними від її особистості, бо полягають у самому суб'єкті. Так як їх невід'ємність пояснюється ще й тим, що більшість з особистих немайнових прав є природними, які виникають з моменту народження дитини та припиняються з досягненням нею повноліття або з настанням смерті.

Розглядаючи питання правової природи особистих немайнових прав, М.М. Агарков писав, що термін «особисті права» вико-

ристовують у декількох значеннях, зокрема особистими називають окремі немайнові правами, а саме ті, які захищаються проти всіх та кожного (так звані абсолютні) права на блага, що не віддільні від особистості суб'єкта права [14, с. 54].

Таким чином проявляється ще одна характерна ознака особистих немайнових прав дитини – їх абсолютний характер, що відрізняє їх від майнових, які у своїй переважній більшості є відносними. У даному разі конкретному носієві абсолютного права протистоїть невизначена кількість осіб, які повинні поважати його права і не порушувати його. Крім того, суб'єкти можуть користуватися ними без спеціального дозволу, а межі користування цими правами встановлюються виключно законом.

Наступною важливою ознакою особистих немайнових прав неповнолітніх фізичних осіб є належність їх кожній дитини.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» [15], всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Тобто кожна малолітня чи неповнолітня особа наділена сукупністю особистих немайнових прав, що від народження складають їхню правоздатність. Так, згідно з положеннями ст. 25 Цивільного кодексу України, здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи.

Зазначена ознака тісно переплітається з наступною, а саме у ч.1 ст. 269 Цивільного кодексу України закріплено положення, відповідно до якого особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом. Як бачимо, зазначена ознака особистих немайнових прав представлена, як основна, проте у доктрині цивільного права існує дискусія з приводу того, чи пов'язаний момент виникнення у особи особистого немайнового права з наро-

дженням чи іншим юридичним фактом, передбаченим законом, і яке місце відведено даній ознаці у системі ознак особистих немайнових прав: основне чи факультативне.

Слід відзначити, що особисті немайнові права дитини – це права, які належать кожній неповнолітній особі незалежно від її юридичного зв'язку з якоюсь державою (громадянства), правоздатності, дієздатності, віку, статі, стану здоров'я, або інших факторів. Ці права належать кожній дитині на тій підставі, що вона є людиною. Вони є природними правами, тобто не дарованими чи наданими людині волею держави, а належать їй в силу самого факту її буття [16, с. 339]. Як наслідок, людина не може бути позбавлена цих прав та не може сама від них відмовитися. Більше того, добровільна відмова від цього невідчужуваного права не припиняє його, а будь-який правочин, спрямований на це, є недійсним. Відтак жодної специфіки у моменті виникнення особистих немайнових прав не має, і вона повністю охоплюється загальними положеннями щодо виникнення цивільних прав, що викладені у Цивільному кодексі України.

Дійсно, є випадки, коли дитина ще не народилася, але вже наділена певним особистим немайновим правом, яке звісно матиме змогу здійснювати з моменту свого народження, але мати вона їх може, починаючи з утробы матері. Разом із тим слід відзначити, що у вітчизняному законодавстві таке «право ненародженої дитини» називається інтерес, який захищається державою. Так як згідно з вимогами нашого законодавства цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження. Хоча, наприклад, Американська конвенція з прав людини встановлює, що кожна людина може володіти деякими правами навіть з моменту її зачаття (зокрема, правом на життя, що виводить за межі законності будь-які види штучних абортів) [16, с. 340].

Ще однією характерною ознакою особистих немайнових прав, що міститься в Цивільному кодексі України є те, що фізична особа володіє ними довічно.

Така позиція щодо довічного володіння природними особистими немайновими

правами фізичних осіб, є досить прийнятною, проте, що стосується особистих немайнових прав дитини, то тут матиме місце строковий характер прав, ані ж довічний. Беручи до уваги, що дитинство – це період від 0 до 18 років, під час якого діти здійснюють належні їм права, то й переважна більшість особистих немайнових прав неповнолітніх осіб має строковий характер, тобто обмежується і у часі можливість їх захисту у випадках порушення (наприклад, право на виховання, освіту, вибір місця проживання з одним із розлучених батьків тощо). Разом із тим, існують особисті немайнові права дитини, які не припиняються, а переходять у якісно новий стан, тобто вони зберігаються, набуваючи іншої форми – стають особистими немайновими правами дорослої фізичної особи. Хоча така різниця є помітною не в контексті правоздатності фізичної особи, що дорослішає, а під час забезпечення здійснення чи захисту таких прав, під час яких обов'язково враховується суб'єкт особистих немайнових правовідносин та його правовий статус: чи то дитина, чи доросла особа.

І останньою важливою ознакою особистих немайнових прав дитини є направлення даної категорії прав на задоволення їх фізичних, духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересів). Саме вказана ознака розкриває призначення та відображає дух вказаної категорії прав, розкриває їх аксіологію. Як зазначає Р.О. Стефанчук, лише ввівши таку ознаку, ми надамо даним правам відповідного ціннісного орієнтира, тобто спрямованості на забезпечення свого внутрішнього духовного світу [17, с. 125].

З огляду на все вищенаведене можна зробити висновок, що лише зазначені ознаки в сукупності дозволяють охарактеризувати відповідне суб'єктивне цивільне право як особисте немайнове право дитини.

Можливість дитини вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя складає зміст її особистого немайнового права (ч.1 ст. 271 ЦК України). Тобто відправним моментом у з'ясуванні юридичного змісту особистого немайнового правовідношення є визначен-

ня суб'єктивного особистого немайнового права управомоченої фізичної особи та кореспондуючого йому суб'єктивного цивільного обов'язку інших осіб.

З цього приводу доречно зауважила Л.О. Красавчикова, відзначивши, що в найбільш загальних рисах зміст особистого немайнового права становить можливість вільно визначати свою поведінку в індивідуальній життєдіяльності на власний розсуд, виключаючи будь-яке втручання з боку інших осіб, крім випадків, що прямо передбачені законом [18, с. 18]. Адже, як зазначив С.М. Братусь, у зміст суб'єктивного права входить не та поведінка, яка фактично вчиняється, а та, яка може бути вчиненою [19, с. 35]. Тобто особисті немайнові відносини як форма взаємозв'язку суб'єктів включають у свій зміст можливість діяти або реалізацію даної можливості – саму дію [20, с. 32]. Тому, відповідно до ст. 271 ЦК України, зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя.

Така конкретизація означає, що при визначенні своєї поведінки фізична особа користується тільки доброю волею та власними інтересами. Тому, якщо поведінка дитини зумовлюється іншими мотиваційними чинниками (насильством, погрозами, примусом, обманом), вона може бути визнана неправомірною і такою, що не становить зміст її особистого немайнового права.

Слід зауважити, що стосовно особистих немайнових прав законодавець не виділяє конкретних загальних активних повноважень. Таке кваліфіковане замовчування є цілком виправданим, оскільки з огляду на неоднорідність даної категорії прав неможливо сформулювати повноваження, які б мали універсальний характер для всіх без винятку особистих немайнових прав. Тому, не вдаючись у полеміку, яка широко представлена на сторінках професійних наукових видань, видається, що саме «тричленний» підхід у розумінні структури суб'єктивного цивільного права є найбільш прийнятним.

Відповідно, особисте немайнове право фізичної особи, яка не досягла повно-

ліття, як і будь-яке суб'єктивне цивільне право має тричленну будову і складається із сукупності правомочностей на власні дії, правомочностей на дії інших осіб та правомочностей вимагати захисту цього суб'єктивного цивільного права у випадках, що передбачені законом.

Отже, по-перше, особисте немайнове право повинно визнавати за фізичною особою якість носія відповідного особистого немайнового блага «прикріпити» цей нематеріальний об'єкт до суб'єкта, чим юридично закріпити за ним відповідний правовий статус. Так, як було зазначено раніше, дитина має власний законодавчо закріплений правовий статус, у зв'язку з чим є носієм цілого ряду особистих немайнових прав, які є невіддільними від неї. По-друге, відповідне особисте немайнове право повинно забезпечити фізичній особі-носієві даного блага можливість використовувати його в порядку, способом та в межах, що не суперечать чинному законодавству та призначенню цього блага. Відповідно, дитина має використовувати надані їй особисті немайнові права для задоволення своїх власних індивідуальних потреб та інтересів особисто або через своїх законних представників, які забезпечують здійснення та охорону цих прав у порядку, передбаченому законом, до досягнення нею 18-річного віку

Отже, з огляду на вищенаведене, під поняттям особистих немайнових прав дитини слід розуміти суб'єктивні цивільні права, які за своїм змістом є тісно та нерозривно пов'язаними з дитиною, позбавлені будь-якого економічного змісту, мають строковий характер, належать усім без винятку дітям та направлені на задоволення фізичних, духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересів).

Відповідно, змістом особистого немайнового права дитини виступає сукупність правомочностей особи-носія, які включають у себе можливість юридично визнаватись носієм відповідного особистого немайнового блага та використовувати його в порядку та межах, передбачених законом, та право вимоги не порушувати дане право, у тому числі й його захист.

Література:

1. Ольховик Л. А. Лишение родительских прав – один из способов защиты прав ребенка / Л. А. Ольховик // Актуальні проблеми політики. – 2002. – Вип. 13-14. – С. 832 – 837.
2. Явор О. А. До проблеми особистих немайнових прав дитини / О. А. Явор // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 68 – 74. [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/703.pdf>
3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. Посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долінська, З.В. Огороднійчук та ін.К.: Проміт, 2001. – 416с.
4. Allport G.W. Patternandgrowthinpersonality. NewYork: Holt, RinehartandWinston, 1961.
5. Красицкая Л. В. Классификация личных неимущественных прав ребенка / Л. В. Красицкая // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2010. –№ 929: Серія: Право: спецвип. – С. 333–337.
6. Мікуліна М. Особисті немайнові права фізичних осіб: поліфонія ознак / М. Мікуліна // Право України. – 2011. – № 4. – С. 164 – 168.
7. Флейшиц Е.А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. – М.: Юриздат. НКЮ СССР, 1941. – 206 с., С. 9.
8. Ромовская З.В. Личные неимущественные права граждан в СССР: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 712. – К.: Киевскийгосударственный университетим. Т. Г. Шевченко, 1968. – 20с.
9. Красавчикова Л.О. Понятие и система личныхнеимущественных прав граждан (физическихлиц) в гражданском праве РоссийскойФедерации Автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.03. – Екатеринбург: Уральскаягосударственнаяюридическаяакадемия, 1994. – 43 с.
10. Жакенов В.А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Институт гос. и права АН СССР. М., 1984. – 27 с.

АНОТАЦІЯ

У даній статті визначається поняття, розкривається сутність та зміст особистих немайнових прав дітей, виявляються ознаки. Досліджуються розвиток та становлення понятійного апарату.

SUMMARY

In this paper we define the concept, reveals the essence and content of the moral rights of children, revealed signs. We study the development and formation of the conceptual apparatus.

11. Максимова И. А. Становление и развитие института защиты прав, свобод и законных интересов детей / И. А. Максимова // Политика и общество. – 2010. – № 5. – С. 60 – 67.

12. Мікуліна М. Особисті немайнові права фізичних осіб: мозаїка класифікацій / М. Мікуліна // Право України. – 2011. – № 1. – С. 216 – 221.

13. Стефанчук Р. О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин: до питання вдосконалення [Електронний ресурс] / Р. О. Стефанчук // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 107 – 111. – Режим доступу до журн. : <http://www.univer.km.ua/visnyk/1059.pdf>

14. Агарков М.М. Предмет и система советского гражданского права // Сов. государство и право. – 1949. – №8-9. – С. 52 – 72.

15. Закон України «Про охорону дитинства» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 30, ст.142.

16. Співак М. В. Особисті немайнові права в цивільному законодавстві окремих країн світу / М. В. Співак // Держава і право. – 2007. – Вип. 37. – С. 383 – 389.

17. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. КНТ, 2008. – 626 с.

18. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации Автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.03. – Екатеринбург: Уральская государственная юридическая академия, 1994. – 43 с.

19. Братусь С.Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав // Сов.гос-во и право. – 1949. – № 8. – С. 30-37.

20. Ноздріна О. М. Система державних органів соціального захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / О. М. Ноздріна // Держава і право. – 2006. – Вип. 33. – С. 262 – 271.